

Snežana Milin Perković¹

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Marijana Matović²

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Rijaliti programi u Srbiji i „neprimereni sadržaj“³

Apstrakt

Zbog brojnih problema u vezi sa temama i ponašanjem učesnika rijaliti programa, neretko se govori o (ne)primerenosti njihovog sadržaja. To je posebno značajno zbog raznovrsnosti i zastupljenosti rijaliti programa, koji se emituju na svim televizijama u celodnevnim terminima i često predstavljaju temu u štampanim, novim medijima i televizijskim emisijama zabavnog karaktera, gde se učesnici dodatno promovišu kao gosti ili tema razgovora. Koristeći podatke istraživanja o praksi označavanja televizijskog programa u Srbiji (Kancelarija UNICEF-a i UNS), koje je obuhvatilo analizu šestomesečnog programa pet nacionalnih emitera i podatke fokus grupa sa roditeljima dece uzrasta 10–17 godina sprovedenih u pet gradova Srbije, ovaj tekst preispituje dve pretpostavke: (1) format programa utiče na tumačenje neprime-

¹ Email: perkovics@ikomline.net

² Email: marijana.matovic@fpn.bg.ac.rs

³ U ovom radu biće prikazani rezultati istraživanja koje je sprovedeno u okviru šireg projekta “Getting better – Building Capacities of Journalists in Serbia to be more Child Friendly and Establishing System for TV Programme Rating” (Kancelarija UNICEF-a u Srbiji i UNS, 2013). U tekstu će biti korišćeni podaci koji su dostupni u izveštaju „Označavanje TV sadržaja i zaštita dece – analiza programa nacionalnih emitera“ iz 2013. godine.

renog; (2) rijaliti programi upućuju na pitanja o neprimerenim, štetnim sadržajima koje je teško obeležiti, odnosno onim koji se smatraju nepoželjnim za emitovanje, a u vezi su sa društveno značajnim temama.

Ključne reči:

neprimereni sadržaji, rijaliti programi, označavanje televizijskog sadržaja, studije kulture, medijske studije, istraživanje publike

UVOD

U ovom radu nekoliko teorijskih pretpostavki povezuje se sa ciljem da se bolje razumeju određeni aspekti popularne pojave kakvi su rijaliti programi. Osnovna polazišta u vezi su sa studijama kulture i medijskim studijama, koje neguju multiperspektivni pristup istraživanju savremenokulturnih medijskih fenomena. Pretpostavka Dagleasa Kelnera (Douglas Kellner) je da medijska kultura predstavlja dominantnu silu socijalizacije⁴, pa je važno razumeti koji su potencijali delovanja medijskog sadržaja; istovremeno, prema kultivacionoj teoriji Džordža Gerbnera (George Gerbner), konstantno izlaganje medijskim programima ima mali, ali kumulativni efekat na to kako ljudi vide svet oko sebe. Drugim rečima, stalnom prisutnošću i ponavljanjem određenih predstava, mediji mogu uticati na njihovu „normalizaciju“ i „legitimisanje“. Rijaliti programi, zbog specifičnog formata i isticanja neposrednosti medijskog iskustva prisustvovanja „stvarnom i intimnom“, privlače pažnju publike; međutim, ne treba zaboraviti da, prema studijama recepcije, publika nije homogena i ne čita medijske poruke uvek na isti ili očekivani način. S obzirom na to da je cilj rada da se razumeju obe strane fenomena – postojanje neprimerenih sadržaja prepoznatih od strane emitera i razumevanje neprimerenosti sadržaja od strane publike – u ovom radu se kombinuje kvalitativna analiza rijaliti programa i istraživanje publike u formi fokus grupa. Rijaliti programi izdvojeni su kao primer na kojem je moguće govoriti o uticaju formata na tumačenje (ne)primerenosti određenih sadržaja i potrebe da se razgovara o nekim sadržajima koji se smatraju neprimerenim, a tiču se društveno značajnih tema. Ne treba zaboraviti da su rijaliti programi izrazito popularni (u smislu prilagodjenosti različitim „publikama“ – ciljnim grupama) i komercijalni. S obzirom na raznovrsnost i zastupljenost rijaliti programa i već artikulisane reakcije javnosti na neke od njih, bilo bi neophodno uraditi opsežnije etnografsko istraživanje o mišljenjima i gledalačkim navikama našeg stanovništva. Istraživanje publike i studije recepcije se u Srbiji tek razvijaju, tako da mala istraživanja, kao što je ovo, ne mogu dati generalnu sliku o tome kako publika zapravo

⁴ Dagleas Kelner, *Medijska kultura*, Clio, Beograd, 2004, str. 28.

„čita“ određene poruke. Međutim, zahvaljujući kombinovanju rezultata analize programa sa fokus grupnim istraživanjem stavova roditelja, profilisu se dominantne teme koje su važne za društvo, a o čijim značenjima to društvo treba tek da pregovara.

METODOLOŠKI PRISTUP

U radu neće biti polemisano o opravdanosti i funkcionalnosti sistema obeležavanja programa, već će se usmeriti na prepoznavanje i razumevanje „nepriprimenog“. U tekstu su korišćeni objavljeni podaci dobijeni istraživanjem koje su sproveli Kancelarija UNICEF-a u Beogradu i Udruženje novinara Srbije, a u kojem je analizirana praksa označavanja šestomesečnog programa (od 1. januara do 30. juna 2013. godine) pet nacionalnih emitera (šest kanala) u Srbiji (RTS1, RTS2, TV B92, TV Prva, TV Pink i TV Hepi). Iz baze podataka Sektora za nadzor Republičke radiodifuzne agencije (RRA), koja je korišćena u izvornom istraživanju, moguće je izdvojiti posebno diskutabilne formate i sadržaje koji se smatraju naročito neprimerenim. Interpretiranjem podataka dobijenih fokus grupnim istraživanjem omogućeno je dublje promišljanje o specifičnosti rijaliti programa kada je reč o vrstama neprimerenih sadržaja i stepenu tolerancije na njih.

Interpretacijom ovih podataka, uz uvid u relevantnu literaturu, tekst istražuje dve pretpostavke. Prvo, sam format, tj. koncept rijaliti programa može uticati na neprimerenost određenog sadržaja. U nekoj drugoj vrsti programa sličan sadržaj se toleriše, najčešće zbog toga što je uklopljen u određeni kontekst i/ili zato što postoji „otklon“ od sadržaja, jer se on ne doživljava kao „stvaran“. Takođe, formati poput dokumentarnog ili igranog filma i serijskog programa najčešće nude određenu pouku, objašnjenje i kontekstualno opravdanje pojavljivanja potencijalno neprimerenog sadržaja u smislu karakterizacije likova ili relevantnog predstavljanja situacije, odnosno opisa događaja. Drugo, rijaliti programi otvaraju prostor za razgovor i pitanja o neprimerenim sadržajima koje je teško obeležiti, a smatraju se nepoželjnim za emitovanje. Cilj ovog rada je da pokaže zbog čega format utiče na tumačenje (ne)primerenosti, i koja nova pitanja rijaliti programi otvaraju, s obzirom na to da nalazi upućuju na potrebu da se započne šira rasprava o važnim društvenim i kulturnim temama i vrednosnom sistemu.

„Neprimerenim“ se, prema većini definicija, smatra svaki sadržaj koji šteti psihičkom, fizičkom i mentalnom razvoju dece i omladine. Najčešće se kao neprimereni sadržaji izdvajaju prikazivanje seksa, nasilja, vulgarnosti (psovki i uvredljivog govora), konzumiranja narkotika i drugih supstanci. Iako je praksa obeležavanja uglavnom vezana za zaštitu osoba mladih od 18 godina, u kategoriji neprimerenih sadržaja su i oni koji su uvredljivi ili na bilo koji drugi način ugrožavaju ljudsko dostojanstvo i ljudska i građanska prava, u

kojima se promoviraju diskriminacija, stereotipi, govor mržnje, u kojima se zloupotrebljavaju ljudi i vređa dobar ukus i pristojnost. Prema tekstu Iv Salomon (Eve Salomon)⁵, definisanje neprimerenog sadržaja zavisi od kulture u kojoj se sadržaj emituje. Međutim, neke od njih je, zbog nepostojanja jasnih i opšteprihvaćenih kriterijuma, teško označiti i kontrolisati. Takođe, većina ovih preporuka (osim onih koje se odnose na drastične primere kršenja ljudskih prava) ne odnosi se na umetničke, dokumentarne, igrane i naučne programe, ukoliko su adekvatno označeni i najavljeni. Definisanje neprimerenosti nekog sadržaja uključuje priču o vrednosnom sistemu, koji se, međutim, ne može posmatrati kao jednom zauvek postavljen, već pre kao proces pregovaranja koji odgovara kulturnoj dinamici određene zajednice.

RIJALITI PROGRAMI

Rijaliti je promenljiv, prilagodljiv i vrlo otporan medijski fenomen, u toj meri da se postavlja pitanje da li je moguće govoriti o žanru kada je reč o nečemu što ne može jasno da se ograniči niti kategorizuje. Karakteristike ovih programa su naglasak na činjenicama, sadržaj bez scenarija, učešće stvarnih ljudi i njihovih međusobnih interakcija, koje producenti u većoj ili manjoj meri kontrolišu tokom celokupnog trajanja programa, uključujući i uticaj na tok priče montažom snimljenog materijala.⁶ Iako se često tretira kao relativno nova pojava, rijaliti se zapravo dovodi u vezu sa nekim televizijskim poduhvatima iz sedamdesetih godina dvadesetog veka.⁷ Prema Džonatanu Binjelu (Jonathan Bignell), rijaliti programi su naslednici američke škole direktnog filma i francuskog cinema verite.⁸ Kao važne komponente rijaliti programa Binjel izdvaja učesnike, koji se posmatraju kao obični ljudi (ponašaju se autentično), i svrhu programa (ističu se momenti krize, preobražaja, a pojedinac ima priliku da priča – „isповeda“ – o svojoj transformaciji). Ova ideologija samopoboljšanja je, prema njemu, ključna u savremenim rijaliti programima,

⁵ Eve Salomon, *Guidelines for Broadcasting Regulation, Second Edition*, Commonwealth Broadcasting Association, London, 2008.

⁶ "Reality Television Review", *Australian Communications and Media Authority (ACMA)*, Vol. 1, Melbourne, 2007.

⁷ Serijali "An American Family" (1972) u Americi i "The Family" (1974) u Velikoj Britaniji, serijali skrivene kamere, ali se najčešće kao originalni format navodi emisija "The Real World", koja je 1992. godine počela da se emituje na MTV.

⁸ Oni istovremeno raskidaju sa konvencijama dokumentarnog filma i predstavljaju specifičnu vrstu programa u kome se brišu granice između privatnog i javnog, gde u najčešće konstruisanim uslovima učesnici demonstriraju svoje „spontanosti“ i „autentičnosti“.

upravo zato što je reč o „govoru običnog čoveka“.⁹ Sa druge strane, za Anet Hil (Annette Hill), rijaliti je granični žanr, između informacije i zabave, dokumentarnog i dramskog. Ona tvrdi da bi svaka podela na vrste bila veštačka, jer postoji razlika između onoga što bi mogli reći akademski istraživači i publika. Autorka upućuje na povezanost ovih formata sa tabloidnim novinarstvom (usmerenost na lično, senzacionalno i dramatično), infotejnmentom, sapunicama, lajfstajl (mejkover) i drugim zabavnim programima. Prema njenim rečima, kritičari rijalitija kao žanra zaboravljaju na raznolikost emisija koje se mogu svrstati u tu vrstu, a neke od njih su zapravo edukativne i informativne, daju savete i obrađuju teme koje mogu biti korisne ili se o njima malo govori. Hil ističe vezu rijaliti programa sa političkom kulturom i medijskim sistemom društva u kojem nastaje. U sličnom duhu, Binjel piše da su razlike u adaptaciji rijaliti programa rezultat delovanja dve sile: regulatornog okruženja televizija i internalizacije normi privatnosti u društvenom životu određene kulture. Kod nas se, na primer, često ovi programi kritikuju kao obnova turbo-folk kulture, budući da se promovišu estradne ličnosti i njihov životni stil. Bez obzira na to da li je ovaj turbo-folk pečat kulturna specifičnost naših rijaliti programa, ne treba zaboraviti da postoje segmenti u kojima se „odomaćeni“ programi ne razlikuju od izvornih. Dejvid Morli (David Morley) navodi argument da su često uvezeni formati, a ne gotovi programi glavno pitanje kulturnog imperijalizma. Međutim, sadržaj tih formata, uključujući onaj neprimereni, često se objašnjava kulturnim posebnostima „uvoznika“, pa je za celovitu sliku važno razumeti kakva je dinamika između odnosa produkcije i recepcije sadržaja.

Format i neprimerenost

Kristofer Ferguson i dr. (Christopher Ferguson et al.) navode različita istraživanja o efektima praćenja rijaliti emisija. Pored toga što je važno da gledaoci ne percipiraju ove programe kao stvarne, oni navode faktore poput ličnih osobina, životnih navika i okruženja kao važne kada je reč o efektima medijskih sadržaja. Rijaliti programi mogu uticati na osobe koje imaju manjak samopouzdanja ili su spremne na kompromise radi sticanja slave (i u tom smislu se

⁹ Mirjana Nikolić ističe patetične i melodramske elemente rijaliti programa u formi reportaže, čiji je cilj izazivanje emocija kod gledalaca i opominje da „... u situaciji u kojoj se forsira ideja da je sve što se dešava upravo takvo i samo zbog publike, samo medijski profesionalci ili medijski pismeni delovi publike svesni su svih produkcionih elemenata ovih programa, tehnologije kojom se oni realizuju i konačno neetičkih manipulacija koje su neizostavni pratilac ovog televizijskog formata“. Videti u: Mirjana Nikolić, „Reality Show – konstrukcija ili simulacija stvarnosti“, *Medijski dijalozi: Časopis za istraživanje medija i društva*, god. V, br. 12, Istraživački medijski centar, Podgorica, 2012, str. 41.

identifikuju sa nekim učesnicima rijalitija). Istraživanja nisu pokazala efekte praćenja rijaliti programa na promenu ponašanja, ali se pretpostavlja da ova kvi sadržaji mogu pružiti potporu već postojećem ponašanju.¹⁰ U istraživanju australskog regulatornog tela (ACMA) o obeležavanju sadržaja i rijaliti emisijama, većina ispitanika je kao problem navela sadržaje koji prikazuju ili podstiču nasilje (posebno seksualno) i prikazuju osobe u ponižavajućim situacijama. Iako su generalno imali blag stav prema rijaliti programima, kao neprimerene sadržaje ispitanici su izdvojili prikazivanje seksa, golotinje, psovke, socijalno neodgovorno ponašanje i eksploataciju i uznemiravanje učesnika.

Kada je reč o odnosu formata, tj. koncepta rijaliti programa i neprimerenosti sadržaja, često se kritikuje način na koji rijaliti postavlja sadržaj u smislu voajerskog zadiranja u privatnost protagonista. Jedna od pretpostavki je i da je identifikacija sa učesnicima rijalitija i njihovim ponašanjem jača zbog toga što se program predstavlja kao stvarnost. Različiti autori se slažu da je ova stvarnost upitna, s obzirom na to da na konačan proizvod utiču izbor učesnika, način snimanja i montiranja, priroda situacije koja se prikazuje i stepen manipulisanja odnosima između učesnika. Često se pri produkciji emisija ide na oprobane modele dramatizacije, koji se kreću između senzacionalizma i patetike, a učesnici se mogu izabrati tako da odgovaraju stereotipima ili u njih lako bivaju „ubačeni“ tokom produkcije programa. Da bi se razumeo stepen potencijalnog efekta određenog sadržaja, neophodno je, međutim, razumeti kako gledaoci vide realnost rijaliti programa. Džejms Poter (James Potter), na primer, naglašava da gledaoci ne pitaju samo da li se nešto što su videli dogodilo, već da li se moglo dogoditi.¹¹ Predmet kritike su uglavnom dokumentarne varijante, odnosno takmičarski programi u kojima su učesnici u posebnim uslovima, te se po pravilu podstiču dinamični (često konfliktni i neprimereni) odnosi među njima. Postoji veliki broj sadržaja koji se često svrstavaju u zabavne programe (kvizovi, muzička i profesionalna takmičenja, mejkover rijaliti) namenjene svim uzrastima i, sa druge, oni koji se predstavljaju kao rijaliti programi, a u stvari to nisu (tzv. pseudorijaliti programi). Prvima se, osim određenih stereotipizacija i pojednostavljivanja, ne može zameriti izrazita neprimerenost, dok drugi otvaraju velika pitanja kako zbog koncepta (formata), tako zbog tema od javnog značaja, koje često predstavljaju i obrađuju na neprimeren način.

Insistiranje na stvarnosti, zanimljivo, može uticati na to da se manje toleriše prikazivanje nekih sadržaja, koji se mogu „oprostiti“ umetničkom ili naučnom programu. Istovremeno, postoji problem tretmana ozbiljnih tema

¹⁰ Praćenje ljubavnih rijalitija pozitivno korelira sa rastom samopouzdanja i očekivanjem poštovanja u emotivnoj vezi, ali takođe sa usmerenošću na spoljašnji izgled i kompromitovanje drugih vrednosti radi sticanja slave.

¹¹ Videti u: Džejms Poter, *Medijska pismenost*, Clio, Beograd, 2011, str. 250–251.

ili neprimerenih sadržaja u okviru forme koja se predstavlja kao zabavni program. Neprimerenosti se tako često provlače kao nevažne ili zabavne, ali, za razliku od naizgled slične primedbe koja bi se mogla uputiti žanru komedije, u rijaliti programima ne postoji uvek funkcionalnost ovakvih situacija u okviru priče, karakterizacije likova ili konteksta. U skladu sa verovanjem da je publika mnogo aktivnija i svesnija nego što mislimo, mogli bismo se nadati da će na neki način samoinicijativno „kazniti“ počinioc (npr. glasanjem ili usmenom osudom), ali ovaj optimizam i dalje ne opravdava promovisanje neprimerenog ponašanja i uzora. Tamo gde je naglasak na indukovanim situacijama i dinamici međusobnih odnosa takmičara nalik na melodrame i sapunice, odnosno tamo gde se pojedinac „na zabavan način“ podvrgava intimnom „pretresu“ naočigled sablažnjene publike, nije problem samo u granicama ukusa i pristojnosti, već se postavlja pitanje prostora koji je ostavljen empatiji i svesti o potrebi da se zaštiti privatnost i dostojanstvo ljudskog bića.

RIJALITI PROGRAMI U SRBIJI

Slično nekim drugim sadržajima (poput filmskog i serijskog programa itd.), dosadašnja praksa obeležavanja rijaliti programa upućuje na to da postoji svest o potrebi da se izvesni sadržaji označe, ali istovremeno ukazuje i na često zanemarivanje prilagođenosti termina emitovanja, odnosno izbacivanja ili kontrolisanja sadržaja koji su neprimereni. S obzirom na to da je u središtu istraživanja odnos koncepta (formata) i tumačenja neprimerenog, u tekstu će, nakon kratkog prikaza vrsta rijaliti programa i njihovih oznaka, biti detaljnije analizirani oni rijaliti (i pseudorijaliti) programi kod kojih je ovaj odnos najuočljiviji.

U analiziranom periodu od šest meseci na televizijama sa nacionalnom frekvencijom je emitovano ukupno 39 različitih rijaliti emisija.¹² Bez oznake (primereno svim uzrastima) je emitovano 26 različitih rijaliti emisija. Najdominantniji su bili skrivena kamera (6), muzički ili talent šou (5), preobražaj (5), match-making (3), rijaliti-ispovest, (2) pseudorijaliti (2), takmičarski (1), izazov (1), rijaliti sa elementima reportaže (1).¹³

¹² RTS – 4, B92 – 5, TV Prva – 8, TV Pink – 14 i TV Hepi – 8 emisija.

¹³ Skrivenu kameru su imali TV Prva (strana produkcija), TV B92 (domaća produkcija) i TV Pink, koja je emitovala klasičan format „Skrivena kamera“, „Lutajuća kamera“ i „Paparaco, lov na poznate“ u Grand produkciji. Poslednju karakteriše sve što i druge tabloidne formate: senzacionalizam, preuveličavanje, neprimereno zadiranje u intimu javnih ličnosti u smislu snimanja „ispod suknje“, kroz prozore i slično. Četvrta je emisija „Srpska posla“, koja predstavlja kombinaciju skrivene kamere, tabloida i dokumentarne forme. Njen koncept je baziran na tome da takozvane „VIP“ (poznate) ličnosti srpske estrade putuju po raznim mestima u

Televizija Pink je emitovala najveći broj rijaliti programa, a 10 od 14 nisu nosili oznaku, tj. namenjeni su svim uzrastima. Među tim emisijama su i takozvani pseudorijaliti programi „Neobjavljene priče“ i „Sudnica“. Ovi programi se baziraju na rekonstrukcijama navodno stvarnih događaja iz života običnih ljudi („Neobjavljene priče“) ili sudskih procesa („Sudnica“). Oba odlikuju snažna dramatičacija, insistiranje na afektivnoj komponenti stava, loša gluma statista i amatera. Ozbiljne ljudske priče se obrađuju površno i u oba je u podtekstu učitani senzacionalizam i skandal. Cilj je da se gledaoci šokiraju na tabloidan način, a ne da se konkretni problemi koji se u ovim emisijama pokreću analiziraju ili bar predstave na ozbiljan i odgovoran način. Ono što je u ovim emisijama neprimereno je sam format, odnosno koncept, u odnosu na ozbiljne teme kojima se „bave“. Oba serijala imaju neke elemente ličnih ispovesti i drama. Najčešće ne sadrže pozitivne uzore ni poruke, niti dovode do razrešenja situacije, već insistiraju na rekonstrukciji teških porodičnih drama. Vrlo je diskutabilna (zlo)upotreba dece koja se pojavljuju kao statisti u ovim formatima. Dobar je primer emisije „Neobjavljene priče“ emitovane 2. maja 2013. godine (naveden i u objavljenom izveštaju), u kome je prikazana scena nasilja u porodici u kojoj otac kaišem udara malog sina po rukama dok dete plače i zapomaže i na kraju završava u bolnici sa težim povredama. U ovoj konkretnoj epizodi otvoreno je pitanje porodičnog nasilja i nasilja nad

Srbiji, kako bi pronašli „najveće gazde, propalice, ženskaroše, ali i posvađane komšije“. Muzički ili talent-šou rijaliti program emitovali su: RTS („Ja imam talenat“, „I ja imam talenat“, „Šljivik“), TV Prva (završnica „Prvog glasa Srbije“), TV Pink („Zvezde Granda“). Rijaliti preobražaj emitovan je na TV Prva („Paklena kuhinja“ i „Radna akcija“) i na TV Hepi – emisije „Pozajmi mi auto“ i „VIP 24“ u kojoj se učesnicima obezbeđuje stilska podrška u transformaciji, kako bi nakon transformacije poznati ljudi iz javnosti ocenili da li imaju ono što je potrebno da budu zvezde. U ovu grupu se može svrstati i rijaliti emisija „Laka lova“, u kojoj voditeljka putuje Srbijom i pokazuje kako može da se zaradi radeći različite poslove. Match-making rijaliti su emitovale TV Prva („Domaćine, oženi se!“), TV Pink („Kuvanje i muvanje“, čiji se koncept zasniva na rodnim stereotipima), TV Hepi – „Ljubavni signali“ – mešavina match-making rijaliti formata i studijskog takmičarskog programa. Ovaj rijaliti je rađen po modelu španske emisije „12 srca“, koja je takođe emitovana na TV Hepi, ali sa oznakom „16“. Rijaliti-ispovest emitovan je na TV Pink („Sve za ljubav“) i TV Hepi („Dokaz ljubavi“). U obema se prepliću elementi video-ispovesti običnih ljudi, istraga i dokumentarni elementi sa snažnim emotivnim nabojem. Pseudorijaliti program bez oznake emitovala je samo TV Pink („Neobjavljene priče“ i „Sudnica“). Takmičarski rijaliti je emitovan na TV Prva („Dođi na večeru“), dok je rijaliti-izazov emitovan na TV Pink („Moja velika svadba“). Rijaliti sa elementima reportaže emitovao je RTS („Vreme je za bebe“). Televizija B92 i televizija Pink su, pored navedenih, nekoliko puta bez oznake emitovali „Velikog brata“ (TV B92, 8 puta) odnosno „Farmu“ (TV Pink, 15 puta), iako su oba rijaliti programa u drugim emitovanjima imali oznake.

decom, međutim, sama problematika nije analizirana. Nasuprot tome, prikazane su šokantne scene nasilja i posledica nasilja bez nuđenja adekvatnog ili mogućeg rešenja u sličnim situacijama. Ove scene mogu da uznemire gledaoca, mada se recepcija ovakvih sadržaja može kretati od šoka, preko osećanja nemoći i utiska o neefikasnosti društva i institucija pred jednim takvim problemom, do olakšanja pred situacijom kroz koju gledalac ne mora da prolazi. U serijalu „Sudnica“ simuliraju se priče o suđenjima u vezi sa krivičnim delima u kojima (na primer) optuženi opravdavaju počinjeno nasilje i pričaju kako su „sa zadovoljstvom pokušali ubistvo“. Pozitivnih elemenata, uzora i poruka najčešće nema, čime se neprimerenost ovakvih sadržaja pojačava.

Na televizijama je emitovano ukupno 13 obeleženih rijaliti formata. Kao u slučaju neobebeženih programa, nije jasna logika obeležavanja neprimerenog sadržaja. Oznaku „12“ su nosile samo emisije „DNK“ (istraga) i „Farma“, obe emitovane na televiziji Pink. Na televiziji B92 rijaliti preobražaj „Dome, slatki dome“ nosio je oznaku „14“. Na televiziji Pink u posmatranom periodu emitovana su i dva najproblematičnija serijala: „Trenutak istine“ (oznaka „15“) i „Preljubnici“ (oznaka „16“). Bez obzira što su nosili različite oznake, oba su emitovana u sličnim, popodnevnim terminima. Oznake „16“ su nosile i slične pseudorijaliti emisije „Porodične tajne“ (TV Prva) i „Sudbine“ (TV Hepi), kao i „Luda kuća“ (TV Hepi) – jedina koja je emitovana konstantno u terminu posle 22 časa. Istu oznaku nosio je i matchmaking rijaliti „Sami u tami“ (TV Prva) i sportski takmičarski rijaliti strane produkcije „Nepobedivi Banzuke“ (TV B92), dok su „Nindža ratnici“ na istoj ovoj televiziji nosili oznaku „17“, a „Veliki brat“ (TV B92) je osam puta bio bez oznake, ali je i u određenim terminima tokom dana nosio i druge oznake: „14“ (10–19h), „15“ (19–01/02h), „18“ (00–02h).

Problem koncepta: (pseudo)rijaliti

„Trenutak istine“, takmičarski-ispovest rijaliti, u kojem učesnici priznaju najgore stvari o sebi uz mogućnost novčane nagrade, bio je obeležen oznakom „15“. Ova emisija je kritikovana više puta zbog same koncepcije: voditeljka postavlja pitanja ispitaniku koji je prethodno testiran na poligrafu. Za svaki istinit odgovor takmičar osvaja određenu svotu novca, ali svako sledeće pitanje traži iznošenje sve neprijatnijih detalja iz života, često prelazeći granicu pristojnosti ili pokrećući teme u domenu krivičnih dela. Budući da se domaća verzija ovog licencnog programa (koja se emitovala u udarnom terminu, a reprizirala tokom dana) bazira na pričama o delima nasilja, incesta, porodičnog nasilja, agresije, stereotipa, kriminala, trgovini ljudima iz ugla počinioca ili iz ugla žrtve, a u vidu javnih priznanja, tako kontekstualizovane teške i često moralno diskutabilne životne priče teško da ostvaruju neku vaspitnu funkciju. Ovde možemo da primenimo Poterove uslove za donošenje suda o realnosti – mogućnost da se nešto dogodilo, društvena upotrebljivost i sud o iden-

titetu. Samo pretpostavka da postoji mogućnost da se neko tako ponaša (ovaj stav podupiru svakodnevne crne hronike) i da prolazi nekažnjeno, a onda, zahvaljujući tome što je televizija otvorila prostor za promovisanje takvog oblika ponašanja bude i novčano nagrađen zbog toga što je javno priznao, utiče na proces identifikacije kod publike (sud o identitetu). Ovakvo koncipiranje društveno neprihvaćenih, ali i zakonski nedozvoljenih ponašanja može da izazove nelagodnost, nemoć i strah ili pak potvrdu sopstvenih sličnih stremljenja u odnosu sa drugima u društvu (kriterijum društvene upotrebljivosti). Poruke koje je ovaj rijaliti slao mogu (ali ne moraju) navesti na donošenje pogrešnih zaključaka: o nasilju koje se ne kažnjava, o neprimerenom ponašanju čije se posledice ne vide, o ljudima koji pričaju da su vršili teška krivična dela i nisu kažnjavani i slično.¹⁴ U svom master radu Anita Burgund je utvrdila da između emitovanih medijskih sadržaja o epizodi serijala „Trenutak istine“ i povećanja broja poziva na dečijoj SOS liniji postoji značajna statistička povezanost. „Koficijent kontigencije iznosi 0.410, što znači da je porast broja poziva umereno značajan.“¹⁵

Srpska adaptacija pseudorijaliti emisije „Cheaters“ (kod nas „Preljubnici“) nosila je oznaku „16“ i prikazana je 230 puta, u popodnevnim i večernjim satima. Koncept emisije je takav da statisti glume prema unapred utvrđenom scenariju. Cilj emisije je da preljubnika u činu preljube snimi ekipa pseudorijalitija, a da ga/je zatim suoče sa prevarenim. U ovom rijaliti programu dominiraju scene nasrtaja, psovanja, vređanja, pretnji, prostakluka, opisivanja i zamagljenog prikazivanja seksualnog čina i polnih organa, prikazivanje i promovisanje incesta, nasilja i seksualnog nasilja, prikazivanje porodičnog nasilja i nasilja nad decom, konzumiranje droga i alkohola, prikazivanje pokušaja samoubistva.¹⁶ Obe ove emisije, zajedno sa „Ludom kućom“, izazvale su najviše negodovanja učesnika u fokus grupama. Zajednička osobina im je isti tretman važnih tema koji je omogućen konceptom, odnosno formatom, a u kojima se neprimerena ponašanja nagrađuju novcem i/ili petominutnom slavom. „Ovo što se prikazuje u našim ‘Preljubnicima’ uopšte ne liči na one američke koje sam ja gledala. U njima ne postoji ništa edukativno. Ovakve programe ne bi trebalo prikazivati na

¹⁴ Više o primerima iz emisije „Trenutak istine“ videti u Dodatku D.5.9. *Rijaliti program televizije Pink* u izveštaju „Označavanje sadržaja i zaštita dece – analiza programa nacionalnih emitera“, UNICEF i UNS, Beograd, 2013.

¹⁵ Anita Burgund, *Pozivi SOS dečijoj liniji nakon uznemiravajućih medijskih sadržaja*, master teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2011, str. 63.

¹⁶ Više o ovim primerima iz pseudorijaliti emisije „Preljubnici“ videti u dodatku D.5.9. *Rijaliti program televizije Pink* u izveštaju „Označavanje sadržaja i zaštita dece – analiza programa nacionalnih emitera“, UNICEF i UNS, 2013.

nacionalnoj frekvenciji, oni su srozali kvalitet programa“, istakla je majka iz Subotice.¹⁷

Slične ovim rijaliti formatima, kao i pseudorijaliti programu „Neobjavljene priče“ (TV Pink, koji nije bio obeležen) su i pseudorijaliti emisije „Porodične tajne“ (TV Prva) i „Sudbine“ (TV Hepi), koje su na ovim televizijama nosile oznaku „16“. U početku su ove emisije emitovane bez jasno istaknute pseudostvarne prirode, ali je RRA uvela pravilo naglašavanja da su emisije zapravo igrane forme i da su samo „inspirisane stvarnim događajima“. Međutim, učesnici fokus grupa smatraju da, bez obzira na to, veliki broj ljudi i dalje ne zna da je reč o glumi: „Kada gledate film znate da je to sve osmišljeno zbog neke poruke, a ovde je sve neartikulisano bez ikakve poruke, smišljeno u cilju izazivanja skandala. Smatram da 70% neobrazovanog sveta pojma nemaju da je to iscenirano, misle da je istina, što meni deluje kao zloupotreba“, rekla je majka iz Niša.¹⁸

Neki roditelji su ipak blaže reagovali na pseudorijaliti emisije poput „Neobjavljenih priča“, „Sudbina“ i „Porodičnih tajni“ u poređenju sa emisijama poput „Lude kuće“ i „Preljubnika“, jer obrađuju važne društvene teme o kojima se inače, u drugim emisijama, malo govori (nasilje u porodici, nasilje nad decom, incest, preljuba, kompleksni porodični odnosi): „Ovo apsolutno nije dobro urađeno, ali je priča na mestu! To su teme o kojima treba razgovarati sa decom“, rekla je majka iz Subotice.¹⁹

Sa malo drugačijim konceptom, ali jednako problematična je i pomenu ta pseudorijaliti emisija „Luda kuća“ emitovana na TV Hepi, koja je nosila oznaku „16“ i jedina je emitovana u kasnom večernjem terminu (posle 22h). U emisiji se izazivaju konfliktne situacije između navodno bliskih pojedinaca. „Luda kuća“ obiluje prostaklucima, vređanjima, agresivnim ponašanjem (verbalnim, tučama, nasrtajima), seksualnim insinucijama voditelja i neprimerenim temama kojima se na često neukusan način bave voditelj i učesnici (statisti). Na početku ove emisije stoji napomena da program služi da pokaže kako se ne treba ponašati. Ali bez obzira na takav pokušaj odricanja od odgovornosti, ova emisija je, kao i „Trenutak istine“ i „Preljubnici“, izazvala jake kritike zbog neprimerenog sadržaja. Problematičnost koncepta se ogleda u tome što se i ova emisija neozbiljno, površno, tabloidno i posprdno bavi ozbiljnim temama.²⁰

¹⁷ „Označavanje sadržaja i zaštita dece – analiza programa nacionalnih emitera“, UNICEF i UNS, Beograd, 2013, str. 57.

¹⁸ Ibidem, str. 56.

¹⁹ Ibidem, str. 57.

²⁰ Više o primerima iz pseudorijaliti programa „Luda kuća“ videti u Dodatku D.6.9. *Rijaliti program televizije Hepi* u izveštaju „Označavanje sadržaja i zaštita dece –

Problem koncepta: „Veliki brat“ i „Farma“

Rijaliti program televizije B92, naročito „Veliki brat“, u posmatranom periodu držao je atraktivnije termine nego drugi zabavi programi. Bez obzira na to što je emiter pokušao da uspostavi neki kriterijum u označavanju ovog rijaliti-tija²¹, veliki broj scena koji je prikazan u toku dana nije bio adekvatno označen, niti je vreme emitovanja bilo primereno. Sa druge strane, vrlo sličan serijal „Farma“, koji je dominirao programom televizije Pink, uglavnom je nosio oznaku „12“. „Veliki brat“ je emitovan (zajedno sa dnevnim pregledima) preko 300 puta, dok je „Farma“ emitovana oko 500 puta u posmatranom periodu. Nijedna druga emisija, izuzimajući informativne, nije zauzela toliki prostor u programskim šemama svih televizija. U fokus grupnim razgovorima, roditelji su istakli neadekvatnost oznaka i termina u kojima su emitovani ovi (i drugi) sadržaji.

Na ograničenom prostoru, u određenom vremenskom intervalu (oko 3 meseca) živi dvadesetak ljudi (običnih ljudi ili poznatih ličnosti) u kući „Velikog brata“ i (poznatih ličnosti) na „Farmi“, koji se takmiče za svojih pet minuta slave (i novčanu nagradu). Sam koncept ostavlja mnogo prostora za ispovedanje i samopromovisanje. Obe ove emisije karakteriše promovisanje stereotipa, prikazivanje psovki, prostakluka, vređanja (sa seksualnim konotacijama), fizičkog obračuna ukućana, konzumiranje alkohola, golotinja, kao i polno zadovoljavanje. Definisane neprimerenih elemenata u ovim konceptima otežava to što svaki učesnik svoju popularnost gradi svojim ponašanjem, koje je u velikoj meri definisano zatvorenim sistemom odnosa, boravkom na istom mestu sa ljudima koje nije sam izabrao, u veoma kontrolisanoj sredini, konstruisanoj zajednici koja verovatno nikada ne bi tako izgledala van kuće²², odnosno farme.²³

analiza programa nacionalnih emitera“, UNICEF i UNS, 2013. Interesantno je da se isti ljudi pojavljuju i u emisiji „Sudbine“ i u „Ludoj kući“.

²¹ Kako je navedeno u izveštaju „Označavanje sadržaja i zaštita dece – analiza programa nacionalnih emitera“, UNICEF i UNS (2013), emisija „Veliki brat“ je osam puta bila neobeležena. Ostale oznake su pratile i određene termine emitovanja. Takozvani „pregledi dana“ su sa oznakom „14“ emitovani od 10 sati ujutro do 19 časova. Oni koji su obeleženi brojem „15“ prikazivani su od 19 časova do 1–2 sata nakon ponoći. Pregledi koji nisu bili preporučljivi za gledaoce mlađe od 18 godina emitovani su u periodu posle ponoći do otprilike 2 sata ujutro.

²² Više o primerima iz emisije „Veliki brat“ videti u Dodatku D.3.9. *Rijaliti program televizije B92* u izveštaju „Označavanje sadržaja i zaštita dece – analiza programa nacionalnih emitera“, UNICEF i UNS, 2013.

²³ Više o primerima iz emisije „Farma“ videti u Dodatku D.5.9. *Rijaliti program televizije Pink* u izveštaju „Označavanje sadržaja i zaštita dece – analiza programa nacionalnih emitera“, UNICEF i UNS, 2013.

Ni u ovim programima pozitivni uzori, pozitivne poruke i edukativni elementi uglavnom ne postoje, a upravo su na njima insistirali učesnici fokus grupa. Komentari roditelja su se najpre i najviše odnosili na analizirane rijaliti i pseudorijaliti formate i na to što nekvalitetni i neprimereni sadržaji okupiraju najviše prostora u programu. Njihovo stanovište je da zastupljenost ovih emisija zapravo utiče na gledanost, koja je praćena potrebom gledalaca da „budu u toku“ sa novim dešavanjima „u kući“. Roditelji su istakli da im najviše smetaju ljudi koji se pojavljuju u VIP izdanjima („VIP Veliki Brat“) i estradne ličnosti („Farma“) koje se promovišu u „pogrešne uzore“, njihovo ponašanje u kući i prostakluci, vređanja i svađe koje dominiraju u ovim emisijama.

Doprinos fokus grupnog istraživanja jeste prepoznavanje razlike između igranih i rijaliti formata kada su u pitanju neprimereni sadržaji. Roditeljima mnogo više smetaju prikazivanja svih oblika seksa i nasilja u rijaliti i pseudorijaliti emisijama nego u igranim i dokumentarnim filmovima i serijama, jer su u ovim drugim oni smešteni u igrani kontekst i njihovo prikazivanje ima neki cilj, smisao i funkciju u celini programa. Ipak, kada je reč o rijaliti formatima, naročito su osetljivi na vređanje i prostakluk, jer smatraju da ono predstavlja odnos prema drugim ljudima i da preterana prisutnost ovih elemenata normalizuje pogrešne odnose u društvu.

ZAKLJUČAK

Kada govorimo o rijaliti programima, posebno su zanimljiva objašnjenja o „edukativnosti“ ovakvog sadržaja, te njegovoj ulozi u informisanju o drugačijem i tobož delovanju u pravcu afirmacije kulturne raznovrsnosti. Autori rijaliti programa tvrde da omogućavaju uvid u ljudsko ponašanje i raznolike stavove određenih društvenih grupa povezanih sa uzrastom, rodom, klasom, radnim mestom. Međutim, postavljaju se pitanja autentičnosti artikulacije drugačijeg i konstrukcije drugog. Trebalo bi preispitati u kojoj meri učesnici bivaju zloupotrebljeni kao egzotični drugi i u kojoj meri su predstave o njima rezultat manipulacije situacijom i kontekstom u koji se oni smeštaju. I dok određenim programima zaista može da se uputi kompliment obrazovnog i informativnog potencijala, za neke pseudorijaliti i rijaliti programe čuli smo izgovore da program obezbeđuje primer kako se „ne treba ponašati“, kao da bi takva prezentacija prostakluka i uvredljivih sadržaja mogla afirmativno da utiče na suprotno ponašanje. I dok je moguće da određeni prizori izazovu gađenje ili sablažnjavanje, i moguće je da u izvesnim okolnostima mediji mogu delovati u smeru potiskivanja potrebe za oponašanjem, samo objašnjenje je gotovo sarkastično, naročito u emisijama u kojima se socijalno neprihvatljivo (i zakonski kažnjivo) ponašanje nagrađuje aplauzom ili, čak, novcem.

Problem rijaliti formata upravo je nedostatak osmišljavanja i kontekstualizovanja određenih tema, neke vrste moralnog (poželjnog) razrešenja

problematične situacije, gde bi najbanalniji primer bilo kažnjavanje neprimerenog ponašanja, odnosno nagrađivanje onoga što se smatra uklopljenim u željeni sistem vrednosti. Upravo su ovi nedostaci argumenti koji se koriste pri tvrdnjama da rijaliti programi mogu loše uticati na degradaciju vrednosnog sistema i upitne modele ponašanja po ugledu na učesnike, naročito emisija poput „Velikog brata“ ili „Farme“. Činjenica je da nemamo dovoljno podataka da bismo mogli da tvrdimo da medijski sadržaji mogu uticati na ponašanje gledalaca (ni po intenzitetu ni po načinu). Moglo bi se pretpostaviti da su mediji samo jedan od brojnih faktora koji ostvaruju efekte (radije nego uticaje) različitih intenziteta, a da ovi zavise i od ličnih predispozicija i preferencija gledalaca, njihovog bližeg i šireg okruženja, gde su uključeni i društveno-politički i opštekulturni kontekst i status medija u društvu itd.

Međutim, kao što pominju neki autori (npr. Hil i Ferguson), jedan od efekata rijaliti programa je podsticanje razgovora kod gledalaca o sadržajima koji se smatraju neprimerenim. Reč je o nepostojanju etičkih i vrednosnih normi, zbog čega se kritikuju rijaliti emisije. Binjel navodi Iba Bondebjerga (Ib Bondebjerg) govoreći o novom prostoru koji su hibridne rijaliti forme otvorile u do tada, od strane stručnjaka i zvaničnog jezika, monopolizovanom diskursu. Ova demokratizacija ne može i ne sme biti opravdanje za toleranciju nekih sadržaja u ovim programima. Međutim, ako se pojavi neki neprimereni sadržaj, ne treba ga zanemariti nakon reakcije javnosti i/ili kažnjavanja emitera ili produkcije. Reagovanje javnosti i regulatornog tela na kvalitet emitovanog programa, koje je svoju najjasniju artikulaciju imalo u odnosu na određene rijaliti i pseudorijaliti programe, u tom smislu može biti dobra inicijativa za podsticanje razgovora o potencijalnim efektima medija, odgovornostima i pravima svih uključenih strana. Najzad, rijaliti programi ne treba da budu žrtveno jagnje u borbi za zaštitu od neprimerenih medijskih sadržaja. Može li se, uostalom, sa sigurnošću tvrditi da u nekim drugim oblicima kreativnosti nije primetan nedostatak elementarne pristojnosti? Stalno obnavljanje utiska da je u konzumentskoj kulturi „nešto takvo dovoljno da bismo imali pažnju javnosti“ možda ukazuje na to da nije problem samo u pogrešnim uzorima, već i u izostanku potrebe za zaista uzornim.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Bignell, Johnatan, *Big Brother – Reality TV in the Twenty First Century*, Palgrave Macmilan, New York, 2005.
- [2] Burgund, Anita, *Pozivi SOS dečijoj liniji nakon uznemiravajućih medijskih sadržaja*, master teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2011
- [3] Ferguson, Christopher, J., PhD, Salmond, Kimberlee, MPP and Modi, Kamla, PhD, “Reality Television Predicts Both Positive and Negative Outcomes for Adolescent Girls”, *The Journal of Pediatrics*, Vol. 162, No. 6, pp. 1175–80.

- [4] Gerbner, George, "Toward 'cultural indicators': The analysis of mass mediated message systems", *AV Communication Review*, Vol. 17, pp. 137–148.
- [5] Hill, Annette, *Reality TV: Audiences and popular factual television*, Routledge, London, New York, 2005.
- [6] Kelner, Daglas, *Medijska kultura*, Beograd, Clio, 2004.
- [7] Morley, David, *Unanswered questions in audience research*, Revista da Associação Nacional dos Programas de Pós-Graduação em Comunicação. 2006. Available from: <http://www.compos.org.br/seer/index.php/e-compos/article/viewFile/76/76>. (Accessed 28 March 2014).
- [8] Nikolić, Mirjana, „Reality Show – konstrukcija ili simulacija stvarnosti“, *Medijski dijalozi, Časopis za istraživanje medija i društva*, god. V, br. 12, Istraživački medijski centar, Podgorica, 2012, str. 31–41.
- [9] „Obavezujuće uputstvo o ponašanju emitera u vezi sa 'rijaliti programima'“, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 17, Beograd, 2011.
- [10] „Opšte obavezujuće uputstvo o ponašanju emitera – Kodeks ponašanja emitera“, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 63, Beograd, 2007.
- [11] „Opšte obavezujuće uputstvo o ponašanju emitera u vezi sa emitovanjem programskih sadržaja koji mogu da naškode fizičkom, mentalnom ili moralnom razvoju maloletnika“, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18, Beograd, 2012.
- [12] „Označavanje sadržaja i zaštita dece – analiza programa nacionalnih emitera“, UNICEF i UNS, Beograd, 2013.
- [13] Poter, Džejms, *Medijska pismenost*, Clio, Beograd, 2011.
- [14] "Reality Television Review", *Australian Communications and Media Authority (ACMA)*, Vol. 1, Melbourne, 2007.
- [15] Salomon, Eve, *Guidelines for Broadcasting Regulation, Second Edition*, Commonwealth Broadcasting Association, London, 2008.
- [16] „Zaštita dece i omladine i označavanje programskih sadržaja kod nacionalnih emitera“, Služba za nadzor i analizu RRA, Beograd, 2013.

Snežana Milin Perković and Marijana Matović

REALITY PROGRAMS IN SERBIA AND
“INAPPROPRIATE CONTENT”

Abstract

Concerning issues of behaviour and themes that are proposed by reality programs, often there is a talk about the appropriateness of their content and potential harm it could mean for viewers. It is particularly important being that reality formats are various and aired throughout the day by most broadcasters. Additionally, the protagonists of such programs are promoted as guests or current topics in press, new media and television shows. Using relevant data from a research about television content rating in Serbia (supported by UNICEF's Office and UNS), this text questions two hypotheses: (1) a program's format can influence opinions about harmful content and induce lower levels of tolerance towards specific contents; (2) reality programs cast light on questions of appropriate or harmful content that is considered undesirable, and is often connected to socially important issues.

Key words:

inappropriate content, reality programs, television content rating, cultural studies, media studies, audience research.